

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Doç. Dr.

Gülşah Kurt GÜVELOĞLU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Rize, Turkey
gulsah.guveloglu@erdogan.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8552-0336>

Başvuruda bulundu. / Applied: 25/05/2021
Kabul edildi. / Accepted: 05/06/2021
Eser Geçmişi / Article Past:

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.942926>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Trabzon İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1950'li Yıllarda Rize*

According to the Reports of Trabzon British Consul Vorley Harris, Rize in the 1950s

Öz

Bazı illerde bulunan yabancı konsoloslukların hazırlamış olduğu raporlar Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi için de önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Özellikle İngiltere'nin konsolosluk açmış olduğu illerle ilgili bilgiler bu dönemde yabancıların gözünden Türkiye hakkında yapılan gözlemleri içermesi bakımından dikkati çekmektedirler. 1830'larda Trabzon'da açılmış olan İngiltere konsolosluğu 1956'ya kadar çalışmalarını sürdürmüş ve gerek Trabzon ve gerekse çevre illerle ilgili raporlar hazırlamıştır. Bu raporlardan bir çoğu 1949-1956 yılları arasında Trabzon ve çevresindeki illere yapılan gezileri içermektedir. İngiltere'nin Trabzon konsolosu olan Vorley Harris tarafından yapılan bu gezilerden birkaçı Rize vilayetine yapılmıştır. Bu bildiriye Vorley Harris'in Rize'ye yapmış olduğu gezilere değinilecek ve bu geziler sonucunda edindiği izlenimler üzerinden yabancı bir diplomatın -Rize özelinde, Türkiye genelinde- algıları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tek partili hayattan çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti dönemlerini içermesi bakımından hızlı bir dönüşümün yaşandığı yıllarda yapılan bu gezi ve gözlemler, Rize ilinin demografik yapısı, halkın siyasi tercihleri, ilin sosyo-iktisadi, eğitim, kültür imkanları ilgili önemli ve değerli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon İngiliz Konsolosu, Konsolosluk Raporları, Vorley Harris, Rize.

Abstract

The reports prepared by foreign consulates in some provinces contain important information for the Republican period as well as the Ottoman period. In particular, information about the province where Britain's consulate opened in terms of the attention they contain observations made about Turkey through the eyes of foreigners in this period. The British consulate, which was opened in Trabzon in the 1830s, continued its activities until 1956 and prepared reports on both Trabzon and the surrounding provinces.

* Bu makale, "3 rd International Conference on Innovative Studies of Contemporary Sciences, 19-21 February 2021, Tokyo-Japan" sempozyumunun özet kitabında yalnızca özet olarak yayınlanmıştır; tümü yayınlanmamıştır.

ATIF: GÜVELOĞLU Gülşah Kurt, "Trabzon İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1950'li Yıllarda Rize", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/2 (Haziran 2021), s. (727-744)

CITE: GÜVELOĞLU Gülşah Kurt, "According to the Reports of Trabzon British Consul Vorley Harris, Rize in the 1950s", *Journal of History and Future*, 7/2 (June 2021), pp. (727-744)

Many of these reports include trips to Trabzon and its surrounding cities between 1949-1956. A few of these trips by Vorley Harris, the British Consul of Trabzon, were made to the Rize province. In this report, Vorley Harris' trips to Rize will be mentioned and the perceptions of a foreign diplomat will be revealed through the impressions she gained as a result of these trips. These trips and observations in the years when there was a rapid transformation in terms of transition from single-party life to multi-party life and the Democratic Party periods include important and valuable information about the demographic structure of the province of Rize, the political preferences of the city, socio-economic, educational and cultural opportunities of the province.

Keywords: Trabzon British Consul, Reports of Consulate, Vorley Harris, Rize.

Giriş

1830'larda Trabzon'da açılmış olan İngiltere konsolosluğu 1956'ya kadar çalışmalarını sürdürmüş ve gerek Trabzon ve gerekse çevre illerle ilgili raporlar hazırlamıştır. Bu raporlardan bir çoğu 1949-1956 yılları arasında Trabzon ve çevresindeki illere yapılan gezileri içermektedir. İngiltere'nin Trabzon konsolosu olan Vorley Harris tarafından yapılan bu gezilerden birkaçı Rize vilayetine yapılmıştır. Tek partili hayattan çok partili hayata geçiş ve Demokrat Parti dönemlerini içermesi bakımından hızlı bir dönüşümün yaşandığı yıllarda yapılan bu gezi ve gözlemler, Rize ilinin demografik yapısı, halkın siyasi tercihleri, ilin sosyo-iktisadi, eğitim, kültür imkanları ilgili önemli ve değerli bilgiler içermektedir.

1.Vorley Harris'in Biyografisi, Trabzon Konsolosluğu ve Çalışmaları

13 Ağustos 1899'da¹ İngiltere Galler'de doğan Vorley Harris, Birinci Dünya Savaşında Fransa'da savaşmıştır. Hava kuvvetlerine katılan Harris, önce Mısır ardından Filisten'e yapılan hava hareketlerine katılmıştır. Bu süreçte Arapça öğrenen Harris, Mısır, Aden ve Irak'ta Araplarla ilişkiler kurmuş ve hükümeti adına buralarda istihbari faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu sırada Türkçe de öğrenen Harris, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk Harp Akademisinde iki yıl boyunca öğretmenlik yapmıştır. 1945 yılında Kraliyet Hava kuvvetlerinden ayrıldıktan sonra bir süre tarımla uğraşmış ardından dışişlerine müracaat etmiştir. Dışişleri bakanlığı kendisine daimi diplomatik değil geçici statüde diplomatlık vermiş ve Trabzon konsolosluğuna atanmıştır. Kendisinin olağanüstü gayretleri ve hizmetlerinin Ankara'daki büyükelçilğin dikkatini çekmesi takdirini kazanması suçunda zaten İngiliz hariciyesinin girdiği mali kısıtlamalar nedeniyle her an kapatılma riski olan Trabzon konsolosluğunun harcamalarını kısması sayesinde kapanmasını geciktirmiş ve 1956 sonuna dek onun çabalarıyla konsolosluk açık kalmıştır. Konsolosluk İngiltere'den gelen resmi gayriresmi misafirlere açıktır ve ikametgah olarak da kullanılmıştır.² Bu misafirlerden biri olan Lord Kinross'un Rize'yi ziyareti dönemin gazete haberlerine de yansımıştır.³ Vorley

1 FO, AIR 79/2754/318369.

2 Alaaddin Yalçınkaya, "Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1952 Yılında Giresun", Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, Ankara, 2009, s.112; Bu misafirler arasında Lord Kinross ve yazar Rose Macaulay vardır.

3 Haberde, Lord Kinross'un Türkiye seyahatine çıkmış olduğu ve "Bugünkü Türkiye" başlıklı bir kitap yazacağı belirtilmektedir. Bkz. Rize Gazetesi, "Lord Kinross Şehrimizde", 07 Ağustos 1951; Rize

Harris konsolosluk bölgesinde bulunan illere sık sık ziyaretler yapmış ve bu illerle ilgili bilgileri Ankara'daki büyükelçiliğe rapor etmiştir. İyi derecede Türkçe bilen Harris, Trabzon, Rize, Çoruh (Artvin), Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Amasya, Tokat, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Kars ve Karaköse (Ağrı) illerini gezmiş; konsolosluğu döneminde Trabzon'da ve çevre illerde idareciler ve halk ile iyi ilişkiler kurmuştur.⁴ Lord Kinross'un Türkiye ziyareti sırasında Vorley Harris hakkında edindiği izlenimleri dile getirdiği şu sözleri bunu kanıtlamaktadır: *"Trebizond'daki İngiliz konsolosu uygar ama nesli tükenmekte biriydi-hırsırları olmayan bir adam. Onun sadece iki arzusu vardı....hayatının geri kalan kısmını Türkiye'de Türkler arasında geçirmektir.... Şakacı, göçebe ruhlu, insan doğasına ilgi duyan bir insandı,İngiliz hava kuvvetleriyle tesadüfen Türkiye'ye gelmiş, ülkeye aşık olmuştu ve dilini öğrenip halkın sevgisini kazandıktan sonra bir süre konsolos olarak orada kalmasına izin verilmişti."*⁵

İngiliz Konsolosu Vorley Harris ve ailesi İstanbul'dan Trabzon'a denizyoluyla, 1948 yılında gelmişlerdi. 1951'de, neredeyse bir asırlık bir bina ve Tahran'da oturan bir İranlı'ya ait olan konsolosluk binası yaklaşık 50 yıldır İngiliz Konsolosluğu olarak kullanılıyordu. Yüksek duvarlarla çevrili binanın ikametgahı içinde dört yatak odası, bir yemek odası, büyük bir salon, bir kütüphane, bir silah odası, şarap deposu, mutfak ve banyo vardı. Ayrıca bodrum katında odalar, depo ve kömürlük de bulunuyordu. Konsolosluk bürosunda üç oda vardı ve bunlar konsolos, ikincisi katipler ve telsiz odası olarak ayrılmıştı. Vorley Harris, ziraatle uğraşmayı çok sevdiğinden bahçe kısmında sebze, meyve ağaçları bulunuyordu. Hatta bahçede tavuk yetiştirdiği ve bizzat bahçe işleriyle de uğraştığı olurdu.⁶ Lord Kinross Harris'in eşi hakkında ise şunları yazmaktadır: *"Konsolosun karısı saffkan Birminghamlydı ve altın kalpli bir kadındı. İki çocuğuna, konsolosa ve şu ara bana annelik ediyor, Birmingham'dan gelen, içinde sütlü pelteler, marmelatlar bulunan lezzetli küçük yiyecek kutuları bulunan paketleri açarak, bizi tıka basa besliyor, derbederliğimiz karşısında endişeleniyor, ne zaman dışarı çıksak dikkatli olmamız için sıkı sıkı tembih ediyor, eve döndüğümüzde derin bir nefes alıyordu. Kadınların evde oturduğu bir kentte, yabancı bakışlardan tedirgin olduğu için, kendisi nadiren dışarı çıkıyor, sadece haftada bir kez pazara, ya da sözüüm*

Gazetesi, "Lord Kinross'un Türkiye hakkında intibaları", 08 Ağustos 1951.

- 4 Konsolos Vorley Harris, Nemlizade İhsan bey, Cumhuriyet Odabaşı, Kemal Attal ve Rize'den Asım Zihnioğlu ile yakın dostluklar kurmuştur. Ayrıca Trabzon'da uzun süre kalan yabancılarla da -radar istasyonunu ziyarete gelen Paul Bryant ve Liman inşaatı için gelen İsviçreli mühendis Willy Cramer gibi- iyi ilişkiler kurmuştur. Bkz. Yalçınkaya, "Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1952 Yılında Giresun", s.114.
- 5 Lord Kinross, Kutsal Anadolu Toprakları, Nokta Kitap, İstanbul, 2003, s.23.; Konsolosluğun bir diğer konuğu olan Rose Macaulay ise Vorley Harris'in dini meseleler -misyonerlik- konusunda "yüzeysel düşündüğünü" ifade etmiştir. Bkz. Rose Macaulay, İngiliz Misyonerler Karadeniz'de, Çev.Billur Tığrek, Tüzmamanlar Yay., İstanbul, 1995, s.91.
- 6 Eşi Mary, oğlu Christopher ve kızı Josie'den oluşan ailesi bu binada yaşıyordu. Ukraynalı kökenli çocuk bakıcısı ve ev işlerinde yardımcı olan Ulla adındaki yaşlı bir kadınla, Cevdet adında bir şoför, Hasan Kılıç adında bir hizmetli de konsoloslukta çalışan isimlerdi. Harris, kendi çocuklarının eğitimi kendisi yaptırmakta ve konsoloslukta İngilizce konuşulmaktaydı. Akşam yemeğinden sonra radyodan BBC dinlenir ve az da olsa konsoloslukta film gösterimi yapılırdı. Bkz. Christopher Harris, The Reports of the Last British Consul in Trabzon, 1949-1956, the Isis Press&Gorgias Press, İstanbul, 2010, s.13-15; Alaaddin Yalçınkaya, "Trabzon'daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris'in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane", Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri 25-28 Mayıs 2010), Ed.B.Nazır-K.Saylan, Gümüşhane, 2016, s.439.; Ayrıca 2015 yılında Trabzon Vakfı'nda oğlu Christopher Harris tarafından "Trabzon'da 1950'li Yıllar" konulu bir söyleşi düzenlenmiştir. Bkz. http://trabzonvakfi.org.tr/trabzon/cgibin/t?parm1%3DARAT%26parm2=201510_20.06.2020

ona parkta oynayan çocuklara göz kulak olmak için onların yanlarına gidiyordu.”⁷ Lord Kinross çıktığı Türkiye seyahatinde 1951 yılı 6 Ağustos’ta Trabzon’dan Rize’ye gelmişti.⁸

2.Vorley Harris’in Rize Gezisi İzlenimleri

2.1.Rize ile İlgili Genel Bilgiler

Vorley Harris, 3-7 Temmuz 1950 tarihleri arasında Rize’ye bir ziyarette bulunmuştur. Öncelikle Rize hakkında genel bir bilgi veren Harris, daha önce bir çok kez Rize’ye gelmiş olmasına rağmen bu kez daha detaylı bir gezi planladığını ve böylece Rize’deki sosyo-politik hayatı öğrenmeye çalışacağını belirtmektedir.⁹ Valilik ve belediyeye yazı yazarak vilayetteki yetkililerle görüşmek istediğini bildirmiş ve her iki yetkiliden de olumlu karşılık almıştır. Bu görüşmelerini tuttuğu günlükte mümkün olduğunca tarafsız aktaracağını ifade etmektedir. Harris, Rize’ye vardığında havanın yağışlı olduğunu ve kaldığı süre boyunca bir çok kez yağmur yağdığını belirterek günlüğüne başlamaktadır. Rize’nin Trabzon’dan 90 km doğuda olduğunu belirten Harris, engebeli arazi, yüksek nem ve subtropikal iklime sahip olması nedeniyle Of ve Hopa arasındaki sahil kesiminin çay yetiştirmeye uygun olduğunu yazmaktadır.¹⁰ Evlerin ağaçtan ve bahçeli olduklarını ve çoğunun Taşlıdere’nin her iki yakası boyunca uzandıklarını ve zengin bir bitki örtüsüne sahip olduğunu, portakal, limon ve elmanın yaygın olarak yetiştiğini ayrıca ilin bir çok bölgesinde fındık mahsulünün Trabzon, Giresun ve Ordu’ya nazaran daha az olmakla beraber yetiştirildiğini ifade etmektedir. Rize ilinin nüfusunun çoğunlukla Laz olduğunu, 50 kilometre doğudaki Pazar bölgesinde yaygın olarak konuşulmasına rağmen, Rize’de birkaç insanın Lazca konuştuğunu belirtiyor. Gemicilikle uğraşan bu insanların Trabzon’un batısındaki kıyı illerine nazaran yabancılara karşı daha şüpheli yaklaştıklarını ve bu gerginliğin ve şüpheli¹¹ atmosferin Rus sınırına yaklaştıkça arttığını ifade ediyor.¹²

2.2.Sürmene’den Rize’ye İzlenimler

Harris bu genel bilgilerden sonra, Gezi Günlüğü başlığıyla 3 Temmuz tarihinde gezisinin ilk günü yaşadıklarını aktarmaktadır. Harris, sabah saat 9’da Tranzon’dan Sürmene’ye hareket etmiş ve kaymakam Şinasi Özdenoğlu ile görüşmüştür. Özdenoğlu hakkındaki gözlemlerine yer veren Harris onunla ilgili olarak “bir çok kitabın yazarı ve aynı zamanda yetenekli ve zeki bir kişi; siyasi kıskançlıklardan uzak bir kişilikte” yorumunu yapmaktadır. Gümüşhane’nin bilinen ailelerinden gelen Özdenoğlu’nun 1951 yılında yapılacak seçimlerde bağımsız olarak seçilme şansının yüksek olduğunu belirttikten sonra politika konularına değinen Harris, Trabzon valisinin değiştiğini bunun

7 Lord Kinross, Kutsal Anadolu Toprakları, s.24.

8 Rize Gazetesi, “Lord Kinross Şehrimizde”, 7 Ağustos 1951; Lord Kinross ile yapılan bir röportaj da 8 Ağustos tarihli Rize gazetesinde yer almıştır. Bu röportajda Rize hakkında “...buraları tanıtmamız mümkün olur ve turistik oteller kurulduğunda Rize, güzel bir Riviera ve Miami sahillerini andırabilir” demiştir. Rize Gazetesi, “Mr.Lord Kinross’un Türkiye Hakkındaki İntibaları”, 8 Ağustos 1951.

9 Christopher Harris, The Reports of the Last British Consul in Trabzon, s.37.

10 Harris, a.g.e., s.37. Çayın Rize’de bulunan fabrikaya en fazla 25 km uzaklıkta yetiştirildiğini, çünkü toplandıktan en geç 8 saat içinde işlenmesi gerektiğini belirtiyor. Yeni fabrikaların yapıldığını ve önümüzdeki 15-20 yıl içinde Türkiye’nin çay ihtiyacının bu kıyı bölgesinden karşılanacağını ifade ediyor.

11 Harris, insanların bir Rus ajanı olmadığımıza ikna olduklarında daha dostça ve yardımsever davrandıklarını belirtmesi Demokrat Parti dönemi Amerika-Rusya çekişmesinin bir yansıması olarak ilgi çekicidir. Harris, a.g.e, s.38.

12 Harris, a.g.e, s.37-38.

nedeninin de eski valinin CHP’li olmasından kaynaklandığını anlatıyor. Bu olaydan hareketle kaymakama, içinde buldukları demokrasi ortamında halka açık ve halkla yakın ilişkiler kuran idarecilerin olması gerektiğini önerdiğini belirten Harris, kaymakamın kendisiyle aynı fikirde olmadığını, Türk demokrasisinin İngiliz veya Amerikan demokrasilerinden farklı ve ayrıca Türkiye’nin genel eğitim ve politik gelişmişliğinin bu ülkelerden daha düşük olduğunu söylediğini aktarıyor.¹³ Kaymakam Özdenoğlu Harris’e, Türkiye’nin şu anki durumunda sıradan halk ile çok fazla yakın ve ulaşılabilir olmanın çoğunlukla “zayıflık” olarak değerlendirildiğini söylemiştir.¹⁴ Bu görüşmeden sonra kaymakam onu Sürmene’de gezdirmiştir. Sürmene ve Pazar arasındaki bölgede bir çok kayıkçı ustasının olduğunu ve diğer bölgelere kayık yapmak üzere göç ettiklerini çünkü Sürmene’de bu işten başka bir endüstrinin olmadığını belirtiyor.¹⁵ Kayık yapımıyla birlikte bölgenin en başta gelen geçim kaynağının fındık olduğunu ancak bu yılki üründeki düşüş nedeniyle bölgenin büyük gelir kaybı yaşadığını aktarıyor.¹⁶

2.3.Rize’de Çay Ziraati Hakkında Gözlemler

Harris, kaymakam Özdenoğlu’nu Kemerli’de bıraktıktan sonra Rize’ye devam etmiştir. Şehrin batısındaki çay fabrikasında fabrika müdürü ile görüşmüştür. Harris, çayın kalitesi bakımından çay bahçelerinin fabrikalardan 20-25 kmden daha uzakta olmasına izin verilmediğini; en son model çay yapım makinalarıyla donatılmış Rize fabrikasındaki çayın ortalama üretim maliyeti kilogram başına 11.5 TL olduğunu ifade ediyor. Türkiye’de çay üretiminin Rize ile Çayeli arasındaki 21 kmlik alanda yıllık 200 tonun üzerinde üretildiğini ve bu oranın yıllık 6/1 oranında Türk halkının ihtiyacını karşıladığını belirten Harris, kilogram başına verilen 11 TL’nin yaklaşık %70’inin yaprak maliyeti olduğunu ve kilogram başına 4 TL’nin altındaki eşdeğer dereceli Hint çayının üretim maliyeti ile karşılaştırıldığında, Türk üreticisini memnun etmekten uzak olduğu yorumunu yapmaktadır. Harris bu durum için bazı öneriler sunmuştur. Bu durumdan kurtuluşun ancak çay ekimi alanlarının üretim kapasitesinin artırılmasıyla mümkün olabileceğini bunun da “*Sadece çay içeren yüksek suşların seçimi, uygun miktarda gübre kullanımı, çalıların her yıl budanmasına özen gösterilmesi, azami verim kapasitesine ulaşmış olgun ağaçların (12-14 yaşında) bolca bulunduğu tarlalara sahip olunması*” ile sağlanacağını önermektedir.¹⁷ Demokratlar iktidara gelmeden birkaç ay önce, iyi İngilizce konuşan ve yıllarca Hindistan’daki ve Seylan’daki çay plantasyonlarında zaman geçirmiş olan Rize çay fabrikasının müdürünün¹⁸, Rize çay endüstrisinin gelişmesi için beş yıllık ve on yıllık

13 Harris, a.g.e, s.38. Harris son gezisine ait izlenimlerine dair raporunda siyasetle ilgili şunları aktarmaktadır: “*Ne Vali ile ne de Rize vilayetindeki memurların hiçbirisiyle siyasetten söz etmek neredeyse imkansız. Vilayetteki Demokrat Parti yöneticileriyle konuşulduğunda hem ekonomik hem de siyasi alanlarda, bu muhtemelen hepsinin içinde en iyisi olan vilayette her şeyin en iyisi için olduğu fikrini edinmek mümkün. Öte yandan Halk Parti yöneticileri bütün enerjilerini ve heyecanlarını kaybetmiş görünüyorlar ve partilerinin geleceği hakkında fikir beyan etmekten kaçındılar. Cumhuriyetçi Millet Partisi’nin yöneticileri daha canlıydılar, fakat onların parti örgütü şehrin dışına çıkamıyor ve etkileri de sınırlı.*” Bkz. Harris, a.g.e, s.262.

14 Harris, a.g.e, s.39.

15 Harris, a.g.e, s.39.

16 Harris, a.g.e, s.39-40.

17 Harris, a.g.e, s.40.

18 Çay fabrikası müdürü Asım Zihnioğlu’dur. Zihnioğlu’nun Hindistan ziyaretlerine karşılık olarak Hindistan büyükelçisi Rize’ye çay fabrikasını ziyarete gelmiştir. Rize Gazetesi, “Hindistan Büyükelçisi C.S. Tha Rize’de”, 23 Eylül 1951.

planlar hazırladığını ve hükümete sunduğunu ifade etmektedir.¹⁹ Demokratların devlet tarafından işletilen işletmelere karşı önyargılı olduklarından planı eleştirdiklerini, fizibilitesi hakkında kuşkulu olduklarını ve çok fazla para harcamak istemediklerini aktarmaktadır. Konuyla ilgili olarak Harris, “*Ne yazık ki, bu plan kabul edilmiş olsa bile, temel sorunu, yani Türkiye dışındaki üretim merkezlerine kıyasla Rize’de çay üretim maliyetinin yüksek olmasını çözmeyecektir. Dolayısıyla, Rize’deki fabrika bir kooperatife devredilsin ya da devredilmesin, Hükümetin üreticileri koruma yükümlülüğü devam eder, ve bu, halihazırda, yalnızca ithal çaya cezai tarife uygulayarak çay endüstrisini desteklemeye devam etmekle ve yurt dışındaki serbest piyasada benzer kalitedeki çay için geçerli olanlardan çok daha fazla fiyatla Türk tekel piyasasında Rize ve Hint çayı karışımını satarak gerçekleştirilebilir.*” yorumunu yapmaktadır.²⁰

Demokrat Partinin 1950’de iktidara geldiğinden beri çay ekili alanların çok hızlı bir şekilde genişlediğini ifade eden Harris, ekili alanların 1951’de 30.000 hektar ya da dönüm iken, 1955’in sonunda 71.000 hektara çıktığını ve mevcut programla çay ekili alanların 1960’da 105.000 hektara çıkarılmasının hedeflendiğini belirtmektedir.²¹ Çay ihtiyacına da değinen Harris, 1956’da 1700 ton çay üretildiğini fakat 1957’de tüketimin 4500 tonu aşması beklendiğini; en azından 2800 tonun eğer talep karşılanacaksa ithal edilmesi gerekeceğini aktarmaktadır. Döviz sıkıntısı ciddileşmeye başladığından hükümetin 1957’de bunu yapıp yapamayacağını “şüpheli” bulan Harris, talebi karşılamak için hükümetin kesinlikle ellerinden geleni yapacağını iddia etmektedir. Çünkü bir zamanlar çayın köylüler tarafından lüks olarak değerlendirilir iken, bugün bir gereksinim olduğunu ve bu ihtiyacı sınırlamaya teşebbüs edecek hükümetin -hangisi olursa olsun- büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanacağını öne sürmektedir. 105.000 hektar çay ekili alan hedefine 1960’da ulaşılsa bile; gerekli sayıda fabrikalar kurulsa bile; bu miktarın üretimi 1965’ten önce gerçekleştirilemeyeceğini ifade eden Harris, hükümetin kilogramı 5 liradan Hint çayı almaya ve onu Karadeniz kıyısında üretilen ve kilogramı 13 lira olan çayla karıştırarak kilogramı 25 liradan satmaya devam edeceğini belirtiyor.²² Harris’in çay ihtiyacını sınırlamaya yönelik girişimlerin halkta hoşnutsuzluk yaratacağı yönündeki görüşlerini Zümrüt Rize gazetesinde yer alan bir haber doğrular niteliktedir. “Çay diyarında çay yok” başlıklı haberde Tekel idaresinin anbarına gelen ürünü piyasaya sunmadığı ifade edilmekte ve bu tutumu eleştirilmekte ve “İşin ehli olmayan ellerde devletçilik zarardan başka bir şey getirmez”

19 Planın ayrıntılarını veriyor:Bu planlara göre üreticiler çay ekimi altındaki alanları beş yıllık bir süre içinde 14,000 dönümden 30,000 dönüme yükseltme konusunda cesaretlendirileceklerdi. Bu beş yıllık sürenin sonunda, yaklaşık 5-7 yıl önce çoğunlukla bırakılan orijinal plantasyonlardaki çay çalıların büyük bir kısmı, olgunlaşacak (12-14 yaşında) ve maksimum verim kapasitesine ulaşacak. Olgun plantasyonlardan gelen yaprak ve beş yıllık plan başladığında ekilmiş olanlar, bugünkü fabrikayı büyüme mevsimi boyunca tam kapasite ile çalıştırmak ve yıllık 500 ton çay üretimi için yeterli yaprak vermelidir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarının yaklaşık % 40’ıdır. Bu aşamada plantasyonlarında yüksek oranda olgun çalılara sahip olan üreticilere ürünleri için, ekili alanlarında nispeten genç çalıları olanlardan daha düşük fiyat verilecekti. On yılın sonunda çay ekimi altındaki 30,000 dönümlük arazilerdeki çalıların çoğu maksimum verim kapasitesine ulaşmış olacak, ve bütün bölgedeki üretim artışıyla birlikte üreticilere yaprakları için fiyatta daha fazla indirimle gidilmesi öngörülmektedir, ve fiyattaki bu yenilikçi indirim Türk fiyat yapısındaki kademeli düşüşle kolaylaştırılabilir. Olgun çalılarından oluşan 30,000 dönümlük bir alandan elde edilen yaprak üretimi genişletilmiş bir fabrikada yapılan yıllık 1200 ton çay üretimi için yeterli olmalı, dünya pazarlarındaki fiyatlardan çok da fazla olmayan bir fiyatla Türkiye’nin mevcut ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Harris, a.g.e, s.40-41.

20 Harris, a.g.e, s.41.

21 Harris, a.g.e, s.41.

22 Harris, a.g.e, s.363.

yorumu yapılmaktadır.²³ Diğer yandan çayın yurtdışından ithal edilmesine de Rize kamuoyunun karşı olduğu da gazetede ki yorumlara yansımaktadır.²⁴ Harris, çay meselesinin Demokrat Parti açısından bir politik sorun olduğunu şu yorumla dile getiriyor: “Rize’deki bir fabrikada üretilen bir kilogram çayın fiyatı Hindistan’daki etkili bir çay plantasyonunda üretilenden iki buçuk kat daha maliyetlidir. Hindistan’da şüphesiz, çay üretimi her şeyin maksimum etkinlikle işletildiği ve maliyetlerin ona göre minimuma indirildiği ayrı çay plantasyonlarında gerçekleştirilmektedir. Ancak Türkler, kasıtlı olarak Hindistan modeline sırtlarını döndüler, halbuki birçok uzmanları da plantasyonları yerinde gezip görmüşler ve oradaki faaliyetlerden övgüyle söz etmişlerdi. Dediklerine göre, bu tür yöntemler Karadeniz kıyı alanlarına uyarlanamazmış, zira bu bölgelerdeki köylüler topraklarına fanatikçe bağlıdır ve zorda kalmadıkça birkaç kişi hariç arazilerini satmayacaklardır. Nüfusun yüzde 80’ini oluşturduklarından ve seçimlerde oyları belirleyici olduğundan, bu şekilde köylüleri karşısına almak bir Hükümet için siyasi intihar olur. Dolayısıyla hükümet köylülerin nispeten etkisiz olan, geniş ölçüde dağıntık ve yüksek maliyetli bu üretimini tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu modele eşlik eden unsurlar yeni üreticilere sağlanan destekler, gübre ve bitkiler için verilen hibeler ve bir denetçiler ordusudur. Uygulanan bu sistemin tam üretim kapasitesine ulaştıkça yapraklar için ödenen fiyatlar kademeli olarak aşağı çekilmedikçe, Hindistan gibi düşük maliyetle çay üreten ülkelerle rekabet edebilecek hale gelmesi şüphelidir. Ancak bu da, üreticileri ciddi biçimde kızdıracaktır, Türkiye’deki bir Demokrat Parti Hükümetinin bunu uygulaması olası değildir.”²⁵ Dolayısıyla, Türkiye’deki çay üretiminin hükümet tarafından yoğun bir biçimde desteklenmesinin bir gereklilik olduğunu ve bugün çay endüstrisi 50,000’den fazla üreticiye ve aileleriyle birlikte binlerce çalışana fabrikalarda iş imkânı sağladığını belirten Harris, 1965’te bu kıyı vilayetlerinde yarım milyondan fazla insanın çay endüstrisine bağlı olacağını ifade etmektedir.²⁶

2.4.Rize Valiliği ve Belediyesi ile Görüşme

Harris, fabrika müdürü ve eşiyle Rize çayı içtikten sonra, seyahatine devam etmiş ve o dönemde Rize’nin en iyi oteli olarak şöhret bulan Can Otel’e yerleşmiştir. Akşam yemeğini çay fabrikasının müdürü ve bazı personeliyle yediğini; hem müdür ve idari personel arasında hem de idari personel ve çay işçileri arasında çok iyi bir anlaşma ruhu olduğunu dile getiren Harris, ikinci gün ilk resmi görüşmesini daha önceden Rize’ye yaptığı birçok kısa ziyarette defalarca bulunduğu Vali Hıfzı Tuz ile gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sırasında valiyle ilgili gözlemlerini de aktaran harris, nispeten genç bir adam olmasına rağmen, sağlıklı olmaktan uzak görüldüğünü ifade ettiği Vali Tüz’e ve ailesine Rize’nin nemli boğucu ikliminin yaramadığını belirtiyor. Valinin sağlık sorunları nedeniyle tayin istediğini ve Bitlis’e atandığını anlatan Harris, bunun Rize için büyük bir kayıp olacağını; enerjik ve hırslı bir insan ve görevine bağlı ve siyaseten tarafsız olması nedeniyle onu halk arasında hemen her kesimin sevdiğini; Rize’de kaldığı süre boyunca Valinin kendisine de

23 Zümrüt Rize, “Çay diyarında Çay yok”, 10 Aralık 1952.

24 Zümrüt Rize gazetesinde Enver Görmüş tarafından yazılan “Çay ithali serbest bırakılmamalı” başlıklı bir yazıda ithal çay getirilmesi eleştirilmekte ve bunun dışarıya 4 milyon tl’lik döviz çıkması ve tek geim kaynağı çay olan Rize’yi sefalete sürüklemek anlamına geldiği belirtilmektedir. Zümrüt Rize, 12 Aralık 1952.

25 Harris, a.g.e, s.364.

26 Harris, a.g.e, s.365.

yakın ve yardımsever davrandığını ifade ediyor.²⁷

Vali ile yaptığı görüşmede Harris, ilin nüfusu ve halkın ekonomik durumu ile ilgili bilgiler almıştır. Vali Tüz, Harris'e, Rize'de ailelerine bakacak yeterli araziye sahip olmayan köylülerin Samsun, Zonguldak, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerdeki geçici iş imkanlarını değerlendirmek üzere yazın göç ettiklerini; kış aylarında ise uzun süre dinlenmek üzere köylerine geri döndüklerini söylemiştir. Vali'nin "Rize Vilayetinin nüfusu yaklaşık 150.000'dir ve bunun en az % 70'i ekim alanlarının dar olduğu kıyı şeridinde yaşamaktadır ve bu yoğun nüfusa göre oldukça yetersizdir. Bu sebepten, 30.000 ya da vilayetin %60'ına tekabül eden 50.000 erkek çalışan nüfus, her yıl tarlalar kazılıp Mart ayının sonuna doğru mısırlar ekildikten sonra, iş sahalarından birine göç eder, mısır ve fındık hasadı için Eylül'de geri dönerler." Dediğini aktaran Harris, bu görüşmenin ardından Belediyeye geçtiğini ve ardından liman şefliğine uğradığını belirtiyor.²⁸ Liman şefinden 1949 yılı ihracat rakamlarını aldığını belirten Harris, ana ihracat kalemlerinin portakal, mandalina, limon, elma, fındık, çay ve ceviz olduğunu; 1949'da ihraç edilen bu malların toplamının 40.420 metrik ton olduğunu; portakal ve mandalina ihracatının bu miktarın %50'sinden biraz fazla tuttuğunu aktarmaktadır. 1949-50 yılı kış mevsiminin oldukça sert geçtiğini ve bunun da portakal ağaçlarına zarar verdiğini ifade eden Harris, Bu yıl portakal, limon ve fındık ihracatında yaşanan büyük kayıplar vilayetin ekonomisini ciddi etkilese de, Rize'nin diğer kıyı vilayetlerinin çoğundan tarım çeşitliliği bakımından daha şanslı olduğunu söylemektedir. Harris konuyla ilgili olarak, "iki ürünün neredeyse tamamen kaybedilmesi, ekonomisi yalnızca değişken fındığa dayalı Ordu ve Giresun gibi vilayetlerdeki kadar felaket olmayabilir." yorumunu yapmaktadır.²⁹

2.5.Rize'de Ulaşım Dair Bilgiler

Harris öncelikle Rize limanına ilişkin bilgilere yer vermektedir. Rize limanının yer aldığı koyun kış rüzgarlarından korunaksız olduğunu özellikle Aralık ve Şubat ayları arasında, fırtınaların sık olduğu dönemde, teknelerin genelde yüklerini boşaltamadıklarını ve yolcuların indirilemediğini belirtmektedir.³⁰ Yüklerin iyi havalarda bile mavnalar yardımıyla 50 metre uzunluktaki 60 yıllık ahşap iskeleye boşaltıldığını ifade eden Harris, yeni bir çelik ve beton iskele ve her türlü hava koşullarına dayanıklı bir liman inşaatı için planlar hazırlandığını, fakat bu projelerden hiçbirisinin yakın gelecekte gerçekleştirilebilecek gibi görünmediğini anlatmaktadır.³¹ 1951-52 yılları boyunca Rize iskelesinin nerede yapılacağı ile ilgili yazı dizileri yayınlanmıştır. Liman konusu Rize'nin gündemini uzunca süre işgal etmiş; gazeteler liman inşaatı konusunu sık sık sütunlarına taşımış ve meseleyi gündemde tutmuştur.³² Ancak Harris'in yakın gelecekte bunun mümkün olmayacağı

27 Harris, a.g.e, s.41-42.

28 Harris liman şefiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Türkiye'de karşılaştığım bütün diğer liman şefleri gibi, o da eski bir gemi kaptanı, veengin tecrübesi ona mevcut işinde hiç kuşku yok ki, çok yardımcı olmuş. İlk başta hafif düşmanca davranmasına rağmen, hızla çözüldü ve sonunda samimi ve ilgili olduğunu ortaya koydu." Bkz. Harris, a.g.e, s.42.

29 Harris, a.g.e, s.43-44. Liman şefinin verdiği bilgiye göre, 1949 yılında 9495 baş sığır ve koyun ihracatı yapılmış; az miktarda da kereste ihraç edilmiş; tuz, mısır ve buğday ise ithal edilen ürünler olmuştur.

30 Dönemin gazete haberleri Harris'in verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Rize Gazetesinde yer alan bir haberde yolcu salonunun olmadığına dikkat çekilmektedir. Rize Gazetesi, "Yolcu salonu yapılmalıdır", 06 Aralık 1950; Zümrüt Rize, "Yolcu Salonu meselesi", 05 Mayıs 1952.

31 Harris, a.g.e, s.45.

32 Rize Gazetesi, "Rize İskelesi Nerede İnşa Edilmeli", 05 Mayıs 1951; Rize Gazetesi, "Rize İskelesi", 03 Ağustos 1951; Rize Gazetesi, "İskele nerede yapılmalı?", 13 Ağustos 1951; Zümrüt Rize, "İskele nerede

yönündeki öngörüsünün gerçekçi olduğu 1954 yılı gazetelerine yansımıştır. Rize limanının iyice sönmüş olduğu; yolcuların Trabzon'a indiği ve buradan araçlarla Rize'ye ulaşmaya çalıştıkları belirtilmiş ve Rize'nin bir an önce "mendireğe değil rıhtıma kavuşması" temenni edilmektedir.³³

Harris, gezisinin 3.günü (5 Temmuz) önce ziraat müdürünü ardından kalkınma müdürünü ziyaret eder. Kalkınma müdürü ile yapılan görüşmeden aldığı bilgileri raporuna eklemiştir. Vilayetten geçen tamamlanmış tek bir "ulusal" yol olduğunu (Trabzon-Hopa sahil yolu); Rize'yi İspir'e bağlayan yeni bir "ulusal" motorlu taşıt yolunun inşaatına başlandığını belirten Harris, yolun şu anda Güneyce'ye kadar uzatıldığını öğrendiğini ifade etmektedir.³⁴ Yolun durumuna dair "*Bana bu yolun, bağlanmış olduğu sınırlı kamyon ve yolcu araçlarının trafiğine dahi dayanamayacağı anlatıldı ve öyle kötü bir durumdaydı ki, arabasına değer veren herkes için bu yolu kullanmak aptallık olurdu.*" sözlerini kullanan Harris, bu yeni yol yapımının, maalesef, yol geliştirme konusundaki 3 yıllık planların hiçbirine girmediğini, fakat kalkınma amaçlı özel bir hükümet fonu olan "Kalkınma Yardımı" ile desteklenmekte olduğunu belirtiyor. Miktarın az olduğunu söyleyen Harris, Güneyce'den Rize ve Erzurum vilayetleri arasındaki bölümün en az bir yıldan önce tamamlanamayacağı ve bu hızla, yolun İspir'e ulaşmasının yıllar süreceğini ifade ediyor.³⁵

Harris, Türkiye'de "ulusal" yollarının inşaatı ve sürdürülebilmesi amacıyla, Türkiye'nin bölgelere ayrıldığını, Rize'nin Trabzon'daki merkezle birlikte 10. Bölgede yer aldığını aktarmaktadır. Harris'e göre Rize halkı yol konusunda çok heveslidir ve Rize-İspir-Erzurum yolunun yapımından büyük beklentileri vardır. Bu yol verimli İspir bölgesinin tarımsal ürünlerinin doğrudan denize ulaştırılmasını sağlayacaktır. Bunun yerine kullanılan güzergah, Erzurum'a paket nakliye ve oradan kamyonla transit yoluyla Trabzon'a şeklindedir. Bu rota İspir ile Rize arasındaki direkt rotadan 3 kat daha fazla mesafelidir. Harris'e göre, İspir'den Rize'ye yol Erzurum'a genişletilirse, Rize'nin transit yolla şu anda Erzurum'dan Trabzon'a giden ticaretin bir kısmını ele geçirme umidi vardır, çünkü Erzurum'dan yola çıkan bir malın İspir üzerinden Rize'de denize ulaştırılmasındaki direkt rota, malların yine Erzurum'dan yola çıkıp Bayburt ve Gümüşhane üzerinden Trabzon'da denize ulaştırılmasından çok daha kısadır. Harris bu yol ile ilgili olarak "Rize ile Erzurum arasındaki, İspir'den de geçecek, iyi bir motorlu taşıt yolunun hinterlant ile ticareti harekete geçireceği kesindir, Rize limanından geçecek trafiğin gelecekte artması için de en parlak umut olarak görülüyor." demektedir.³⁶ Ayrıca kalkınma müdüryüle yaptığı görüşmede Pazar-Hemşin; Rize-Güneysu; Çayeli-Kaptan Paşa yollarının da 1951 yılının başlarında motorlu araç trafiğine açılacağını umduğunu eklemektedir.³⁷

olmalı", 03 Eylül 1951; Zümrüt Rize, "İskele inşaatı", 08 Mayıs 1952; Zümrüt Rize, "Rizenin limanı yapılacak mı", 29 Temmuz 1952; Zümrüt Rize, "Rizenin liman ihtiyacı", 04 Ağustos 1952.

33 Rizenin Sesi, "İskelemiz inşaatı niçin durdu?", 30 Haziran 1954; Rizenin Sesi, "Sönen Rize limanına ağlayanlar", 16 Temmuz 1954.

34 Rize Gazetesi, "Güneyceliler bayram yapıyor", 30 Kasım 1951; Dönemin gazetelerinde yol meselesine sıkça rastlanmaktadır. Rize-İspir yolu konusunda pek çok habere, yorum ve dizi yazılar yayımlanmıştır. Bkz. Rize Gazetesi, "Rize-İspir Yolunda Çalışmalar", 24 Eylül 1951; Rize Gazetesi, "Rize-İspir Yolu", 26 Ekim 1951; Rize Gazetesi, "Rize-İspir yolu 75. Kilometreye vardı", 22 Kasım 1951.

35 Harris, a.g.e, s.46.

36 Harris, a.g.e, s.46.

37 Harris, a.g.e, s.47.

Rize-İkizdere-İspir-Erzurum yolu hakkındaki bilgileri raporunda veren Harris bu yolun içinden geçtiği kırsal bölgenin çok engebeli olmadığını ve normalde, en azından Rize vilayetinin sınırlarına kadar, motorlu araç trafiğine kapalı olmadığını; hatta bunun da ötesinde yolun asgari düzeyde bir kar küreme hizmetiyle kolaylıkla açık tutulabildiğini ifade etmektedir.³⁸ Erzurum'dan Trabzon limanına uzanan transit yolun çok daha uzun olduğunu; 7000 fit yükseklikle iki geçitle çok engebeli bir araziden geçtiğini ve sert geçen kış aylarında büyük zorluklarla açık tutulabildiğini; yolda sığırlar için hiçbir otlak ve mera olmadığını dile getiren Harris, yolun tamamlanmasının hem Rize hem de Erzurum vilayetleri için çok faydalı olacağına hiç şüphe yoktur yorumunu yapmaktadır. Harris yol konusunda her iki vilayetin de yıllardır hükümetin projeye ilgisini çekmek için girişimde bulunduğunu; ancak 1947'ye kadar çalışmaların başlatılmadığını söylemektedir.³⁹

Harris, vilayet dahilindeki yollarla ilgili de bilgiler vermektedir. Buna göre, Rize-Çayeli-Kaptan Paşa yollarının yapımının sürdüğünü; sarp yokuşları ve inişleri ile Rize vilayetinin yoğun yağışı dikkate alındığında, engebeli kırsal arazinin içinden geçen bu yolların motorlu araç trafiğine açık tutulmaları için çok fazla bakım ve onarıma ihtiyacı olduğunu belirten Harris, kaynakların yapım ve bakım çalışmaları için yeterli olmadığını, bunun sonucunda bakım çalışmalarının genellikle ihmal edildiğini ve trafiğe bir yıl açık olan bir vilayet yolunun ertesi yıl geçit vermez hale döndüğünü yazmaktadır.⁴⁰ 1955 yılında yaklaşık 47 köy yolunun yapım halinde olduğunu; inşaatın bütün hafriyat işinin yolun geçtiği bölgenin köylüleri tarafından yapıldığını aktaran Harris, vilayetteki Bayındırlık Müdürü tarafından hazırlanan bir isim listesine uygun olarak köylünün işe çağrıldığını; her ne kadar bu iş gönüllü olarak nitelendirilse de, kendi payına düşen işi yapmayı reddeden bir köylünün hapse atılabileceği ve mahkemelerce para cezasına çarptırılabilceğini dile getirmektedir.⁴¹ Hükümet, 500.000 lira bir meblağı 1955 yılı için Rize vilayetindeki vilayet ve köy yollarının yapım-bakım-onarımına tahsis etmiştir. 1951'de tahsis edilen meblağ yalnızca 100.000 liradır ve Harris'e göre bu, mevcut hükümetin yol yapımına daha fazla önem verdiğinin bir göstergesidir. Bu yolların yapımı ve bakımı için Bayındırlık Müdürlüğüne dört kamyon, iki kompresör ve bir greyder verilmiştir.⁴² Vilayette demiryolu veya hava ulaşımı yoktur fakat İstanbul'dan Hopa'ya ekspres vapur servisi haftada iki kez Rize'ye uğramaktadır. Artık antika sayılan eski iskele 400,000 lira maliyetle modern bir betonarme yapıyla yer değiştirecektir. Yabancı gemiler Rize'ye nadiren uğrarlar, fakat özel mülkiyete ait Türk şilepleri ve kayıkları ve Denizcilik Bankasının hükümet mülkiyetindeki tekneleri mal almak ve teslim etmek için Rize'ye uğrarlar.⁴³

2.6. Rize'de Eğitim-Öğretim Durumu

Harris Rize gezisinde ilin Milli eğitim müdürüyle de görüşmüştür. Rize gibi dağlık bir vilayette, nüfus da geniş ölçüde dağınık olunca, vilayet sınırları dahilinde gelen her çocuğa

38 Harris, a.g.e, s.252. Ayrıca, Ermeni platosundaki sığır yetiştirme alanlarından İstanbul'a sevk edilmek üzere kıyıya güdülerek getirilen sığırlar bu yoldan gelecek olurlarsa yolda her zaman meralar bulabilirler. Doğu Anadolu'daki meralık alanlardan bahsederken coğrafi olarak bu ifadeyi kullanması İngilizlerin bölgeye bakış açısını yansıtmaları bakımından ilgi çekicidir.

39 Harris, a.g.e, s.253.

40 Harris, a.g.e, s.253; Rize Gazetesi, "Rize-İspir Yolunda Çalışmalar", 24 Eylül 1951; Rize Gazetesi, "Rize-İspir Yolu", 26 Ekim 1951.

41 Harris, a.g.e, s.253.

42 Harris, a.g.e, s.254.

43 Harris, a.g.e, s.254.

ilköğretim imkanı sağlamanın büyük problem olduğunu belirten Harris, halihazırda çocuk nüfusun yalnızca yaklaşık %30'unun ilköğretim eğitimi aldığını, fakat gelecek on yıl içinde bu oranının %80'e çıkarmayı ümit edildiğini dile getirmektedir.⁴⁴ Milli eğitim müdürünün kendisine "İlköğretim söz konusu olduğunda, yapılabilecek en iyi şey, olabildiğince köyün merkezine yakın bir okul inşa etmektir, fakat o zaman bile kenardaki evlerde yaşayan çocuklar için aradaki mesafenin uzaklığı ve karşıdan karşıya geçmenin zorluğu nedeniyle derslere devam etmek neredeyse imkansızdır. Ancak, ebeveynlerin çoğu, çocuklarının ilköğretimin imkânlarından faydalanması konusunda istekli ve eğer mümkünse derslere düzenli devam ettiklerini görmeyi arzuluyorlar... Köylerdeki bu ilkokulların öğretmen ihtiyacı köy enstitüleri tarafından karşılanır, bunlar köylerde yaşayan erkek ve kız çocukları için bir tür öğretmen eğitim okullarıdır. Köy enstitüsüne kabul edildiklerinde, bu köy kökenli kız ve erkek çocuklar mezun olduktan sonra, kendi köylerinde ya da Hükümetin seçebileceği başka bir köyde en az 10 yıl ilkokul öğretmeni olarak görev almayı taahhüt ederler. Köyde doğmuş ve büyümüş olan bu öğretmenler kırsal kesimde yaşamaktan, şehirde yetişmiş bir öğretmene nazaran çok daha memnundurlar ve bu köy enstitüleri zaten değerlerini ispat etmişlerdir." dediğini aktaran Harris, Rize vilayetindeki 260 köyün, 152'sinde ilkokul olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Harris'in gözlemlerinde ilkokul ihtiyacı açık şekilde ortadadır ancak Rize gazetesinde yer alan bir haberde okulların durumunun hiç de iç açıcı olmadığına dikkat çekilmiştir. Habere göre, okulların fiziki yapılarının uygun olmadığı, sınıfların küçük-dar olduğu ve bir derslikte 30 öğrenci yerine 60 öğrencinin bulunduğu ve bu durumun çocukların sağlıklarını olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Özellikle verem hastalığının yaygın olduğu Rize'de yeterli gıda alamayan çocukların gençlikte ağlam görünseler de daha otuzlu yaşlarına gelmeden öldükleri yönündeki satırlar durumun vehametini kanıtlar niteliktedir.⁴⁶ Köylerdeki sıradan ilkokullara ilaveten, vilayet merkezleri tarafından organize edilen dört gezici okul vardır. Bunların her birinde bir kadın bir erkek öğretmen bulunur. Bu gezici okullar genellikle bir köyde bir yıl kalırlar. Erkek öğretmen köylülere tarım aletlerinin nasıl tamir edileceğini öğretirken, kadın öğretmen de kadınlara dikiş nakış ve ev ekonomisi konularında eğitim verir. Köylerdeki ilkokullara ilaveten, Rize'de bir Orta Okul, bir Teknik Okul, kızlar için bir Ev Ekonomisi okulu, bir çıraklık okulu ve 4 ilkokul bulunmaktadır. Rize'de Lise olmadığını; öğrencilerin Trabzon'daki Liseye ya da daha da ötelere yatılı olarak gitmek zorunda kaldıklarını belirten Harris, 1951'de Rize'de bir Lise açılmasının beklendiğini sözlerine eklemektedir.⁴⁷ 1952 yılı gazetelerinde yer alan haberlerde Rize'de 1951 yılında Sanat Enstitüsü ve Kız Sanat Ortaokulu açıldığı görülmektedir.⁴⁸

2.7.Pazar İlçesi Hakkında Gözlemler

Gezisinin 4.gününde (6 Temmuz) Harris, Güneyce, Çayeli ve Pazar kazalarına gideceğini ancak yolun kötü durumu kendisini birincisine gitmekten alıkoyduğunu; Çayeli kaymakamının yerinde olmadığı için Pazar'a gittiğini belirtmektedir. Pazar kazası ile ilgili olarak şu bilgileri

44 Harris, a.g.e, s.47.

45 Harris, a.g.e, s.47.

46 Rize Gazetesi, "Çocuklarımızın Sağlığı", 14 Aralık 1950.

47 Harris, a.g.e, s.48. Rize'de lisenin yapılması ihtiyacı 1930'lu yıllardan beri dile getirilmiştir. Bkz. Rize Gazetesi, "Kültür Bakımından Önemli Bir Yokluk", 15 Şubat 1936; Nitekim Rize'de 1951 yılında bir lise açıldığını gazetelerde yer alan haberlerden teyit etmek mümkündür. Rize Gazetesi, "Lise açılıyor", 28 Ağustos 1951; Rize Gazetesi, "Lise dün, merasimle açıldı", 25 Eylül 1951; Zümrüt Rize, "Lise binası inşaatı", 28 Haziran 1952.

48 Zümrüt Rize, "Sanat Enstitüsü ve Kız Sanat Orta okulunun yılsonu sergisi", 29 Haziran 1952.

vermektedir: “Pazar’ın neredeyse tüm nüfusu Laz’dır. Hem evlerinde hem de kahvehanelerde kendilerine özgü şiveyle konuşurlar. Pazar sakinlerinin temel diyeti mısır ekmeğidir ve kazanın ihtiyaçlarının neredeyse %70’i ithal edilmek zorundadır. Pazar kazasında elma çok yetiştirilir ve ihracatın %50’sini oluşturur. Geri kalanlar narenciye (%26), tütün (puro yapımında kullanılır) %10, ve daha az miktarlarda fasulye, kereste ve pirinçtir.”⁴⁹ Pazar ilçesine yaptığı geziden sonra Trabzon’a dönen Harris bu geziyle ilgili raporunda Pazar’da yetiştirilen tütüne dair bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda tütünle ilgili olarak Harris “Rize vilayetinin Pazar kazasında yetiştirilen tütün bilhassa purolar içindir ve bu tür tütüne gerek iç piyasada gerekse de yabancı pazarlarda fazla bir talep yoktur. Çoruh vilayetinde yetişen yaprak düşük kalitelidir ve çoğu Mısır’a satılır ya da düşük fiyatla tekel tarafından satın alınır. Sonuçta üreticiye tahakkuk eden gelir ürünün işlenmesinde harcanan emeği karşılamaz.” yorumunu yapmaktadır.⁵⁰ Harris bu bölgeye gerçekleştirdiği gezi esnasında 1952’de görüştüğü resmi yetkililerin yerel endüstrileri (elma, tütün vb gibi) kurma planlarından gururla bahsettiklerini ifade ediyor. Harris bu görüşmelerde edindiği izlenimleri şu sözlerle anlatıyor: “...yetkililer insanların kendilerine önerilen bu birçok projeye paralarını koşa koşa yatıracaklarından emin görünüyorlardı. 1954’te Genel Seçimden hemen önce bir kez daha geldiğimde, yerel endüstrilerin cesur yeni dünyası unutulmuştu. Şimdiki dert köylere su ve hayatı kolaylaştıran diğer şeylerin tedariki ve kasabalara elektrik sağlanması idi. 1956’da Valilere ve onların memurlarına Konsolosluğun kapatılması münasebetiyle veda etmeye geldiğimde, şu anda özel problemlerinin veya güçlüklerinin olup olmadığını sordum. Hepsi de her şeyin çok iyi gittiğinde ve problemlerin veya zorlukların olmadığına hemfikirdiler. Yerel endüstriler kurma planı rafta kaldırılmış ve unutulmuş ve belki de yeni bir Hükümet yeniden canlandırana dek başka bir bahara kalmıştı.”⁵¹

2.8.Rize’nin Nüfusu ve Demografik Yapısına Dair Bilgiler

Harris Rize gezisiyle ilgili hazırladığı raporunda vilayetin nüfusuna dair bilgiler de vermektedir. 1950 sayımına göre Rize vilayetinin nüfusu yaklaşık 192.000’dir. Bunun yaklaşık 165.000’i köylerde ve 28.000’i şehirlerde yaşıyordu. Son sayım yüzde 20’lik bir artışın bu vilayetin nüfusunun 200.000’in üzerine çıkabileceğini göstermiştir. Rize vilayetinin nüfusunun tahminen 210.000 (1950 sayımından beri %20 artış) olduğunu belirten Harris, Rize vilayeti kazalarının 1050 yılı nüfuslarını şu şekilde vermektedir:

Adı	Kazalardaki nüfus	Köylerdeki nüfus
Merkez kaza		
Rize	15,070	56,556
Çayeli	6,350	29,718
Pazar	1,970	52,479
Fındıklı	2,298	8,958
İkizdere	2,200	17,100
Toplam	27,888	164,811 ⁵²

49 Harris, a.g.e, s.51.

50 Harris, a.g.e, s.365.

51 Harris, a.g.e, s.367.

52 Harris, a.g.e, s.250.

Harris raporunda nüfus bilgilerinin yanısıra demografik bilgilere de yer vermiştir. Bu bilgilere göre, Rize ve Hopa arasındaki sahil bölgesi eski Lazistan bölgesidir, burada yaşayanlar -tıpkı Acaristan bölgesinin Acarları gibi- Kafkas Gürcülerle akrabadır. Acaristan Artvin ve Rusya sınırı arasındaki Çoruh'un sağ yakasındaki dağlık bölgedir ve Yalnızçam sıradağlarına doğru güneye uzanır. Günümüzde Lazistan sakinlerinin Gürcülerin diline yakından benzeyen dillerini hala muhafaza ettiklerini belirten Harris, din ve gelenekler bakımından Gürcülerden ayrıldıklarını ve Türkler bölgeyi fethettikten sonra Müslüman olduklarını yazmaktadır. Harris'in verdiği bilgilere göre, 1878'deki Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya Lazistan'ı değilse de, Acaristan'ı ele geçirmiştir. 1921'den sonra Lazistan ve Acaristan Türkiye'nin çatısı altında yeniden birleşmişler ve şu anda kabaca Çoruh ve Rize olarak iki vilayette yaşamaktadırlar. Harris, bölge halkının etnik yapısına dair şunları yazmaktadır: “Rize’de yaşayanların ağırlığını oluşturan Lazlar dürüst, zeki ve misafirperver bir halktır. Karadeniz kıyısındaki insanların çoğunluğu gibi özellikle arazi ve kadınlarla ilgili konulardaki tartışmalarda çabuk öfkelenirler ve bu tür tartışmalar sıklıkla birisinin silahla vurulması ya da bıçaklanması gibi olaylarla sonuçlanır. Bir Laz bireyselcidir ve tipik bir İngiliz gibi evini kalesi olarak görür. Aile bağları da çok kuvvetlidir.”⁵³

Harris raporunda bölgede yaşayan çocukların ilkökul eğitimi imkanına sahip olamadıklarını bunun sebebinin ise bölgenin coğrafi yapısından kaynaklandığını; dağınık yerleşmenin buna neden olduğunu belirtmektedir. Ortalama bir Laz ailesinin en az dört veya beş çocuğu olduğunu; ellerindeki en fazla 3-5 dönüm mal varlığıyla ailenin reisinin imkansız değilse de, bu arazi üzerinde ailesinin geçimini zor sağladığını bu sebepten dolayı ek gelir için ailenin güçlü kuvvetli erkek üyelerinin her yıl evlerinden ayrılmak ve başla yerlerde, genellikle ülkenin uzak bölgelerinde iş aramak zorunda kaldıklarını ifade eden Harris, Orta Anadolu’da yaşayan çiftçilerin de benzer durumda olduğunu ancak Rizeli ve Karadeniz’in kıyı vilayetlerindeki diğer çiftçilerin sorununun ellerinde mevcut bulunan araziden ailelerine yetecek kadar gıda üretememeleri olduğunu söylemektedir. Rapora göre, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ve iki dünya savaşı arasında, bu zorunlu sürgünlerin çoğu Rusya’ya, Bulgaristan’a, Romanya’ya gitmişler ve o ülkelerde ticaret yapmışlar; aralarından Polonya’ya kadar gidenler de olmuş ve çok zengin olmuşlardır. Harris bu zorunlu göçün bölgenin kadınları üzerindeki etkilerini şu sözlerle aktarmaktadır: “Geçmişte vilayetteki güçlü kuvvetli erkek nüfusunun % 60’ını bulan bu yıllık göçün ağır sosyal sonuçları vardır ve belki bu kıyı vilayetlerinde yaşayan kadınların yaşamları boyunca böyle demir gibi bir disiplin altında tutulmalarının sebeplerinden birisi budur.”⁵⁴

Harris, dış dünyayla bağlantıyı devam ettirmenin ve kendi üretimlerindeki eksiklikleri telafi etmek için mısır ve diğer ürünleri getirmenin tek yolunun deniz olması nedeniyle Lazların yüzyıllar boyunca denize bel bağlamak zorunda kaldıklarını; bundan dolayı da denizci bir millet haline geldiklerini ve gemi, tekne yapımında ustalaştıklarını söylemektedir. Gemilerin, kayıkların planları, çizimleri, herhangi bir şartname olmaksızın yapılır, üretim yöntemleri ve becerileri yüzyıllardır babadan oğula aktarılagelmiştir.⁵⁵ Harris raporunu Rize vilayetinin demografisine dair şu gözlemlerle sonlandırmaktadır: “Rize vilayetinin nüfusu tamamen Müslümandır ve dinlerine son derece bağlıdırlar. Atatürk’ün reformlarıyla birlikte aile hayatı ve gelenekler biraz değişmiştir ve kadınların statüsü, en azından Avrupalı gözüyle, gerçekten düşük görünmektedir. Kadınlar

53 Harris, a.g.e, s.250.

54 Harris, a.g.e, s.251.

55 Harris, a.g.e, s.251.

tarlalarda çalışırlar ve ev işlerini yaparlar, erkekler ailelerinin geçimini sağlayacak parayı kazanmak için genelde yılın altı ayında gurbette olurlar ve geri döndüklerinde tekrar evlerinden ve ailelerinden sürgün olacakları başka bir döneme kadar kendilerini ekmek elden su gölden bir hayat hakkına sahipmiş gibi hissederler. Kadınlar bu düzenden memnun görünürler ve uzun zamandan beri bu çok çalışma ve kurban hayatına alışmışlardır. Erkeklerinin kahvehanelerde vakit öldürmelerine izin vermekten mesut görünüyorlar ve onların öfkesi bu tek taraflı düzenden şikayet etmeye yeltenecek herhangi birinin üzerine derhal hücum edecektir. Köylerdeki ve hatta bazı kasabalardaki kadınlar bir adam yaklaştığında yüzlerini derhal kapatırlar.”⁵⁶

2.9.Rize’de Tarım ve Üretim

Harris gezisine dair izlenimlerini aktardığı raporunda Rize vilayetinde tarımın durumuna dair de bilgiler vermektedir. Rize limanından Trabzon, Samsun ve Zonguldak’ın aksine, daha az transit ticaret yapıldığını; Rize halkının İkizdere ve İspir üzerinden Erzurum’a giden yol tamamlandığında, Erzurum yöresine giden ve oradan gelen transit malların zaman ve yol tasarrufu bakımından Trabzon yerine kendi limanlarına çekileceğini umut ettiklerini yazmaktadır.⁵⁷ Tarımla ilgili olarak, 4400 kilometrekare (440.000 hektar) yüzölçümündeki vilayetin sadece 40.000 hektarlık bir alanında tarım yapıldığını geri kalan arazinin dağ, orman ve dağ merası olduğunu belirtiyor. 1955’de, ekilen alanların % 58’i tarıma elverişlidir, bunun % 8.5’i meyve plantasyonları, % 3.5’i fındık ve % 30’u çaydır. Rize vilayetinin kıyı bölgesi Kafkas dağlarıyla kuzeyin soğuk rüzgarlarından korunur, bunun sonucunda kışın sıcaklık 44 Fahrenheitin altına nadiren düşer. Yaz sıcaklığıyla bu birleştiğinde mandalina, limon ve portakal yetiştirmek mümkündür;⁵⁸ yaz ayları boyunca yeterli yağmur yağdığından sulamaya gerek kalmaksızın pirinç yetiştirilebilir; yaz sıcaklığı, nem, yağmur ve birçok topraktaki kireç oranının düşük olması Rize vilayetini son derece uygun bir çay yetiştirme alanı haline getirir. Rize’nin iklimi aynı zamanda dut ağacının hızla büyümesine uygundur ve uzun yaz mevsiminde 2 ipek koza mahsulü elde etmek mümkündür. Oldukça yüksek miktarlarda kenevir üretilebilir ve bundan kâr da elde edilebilir. Bu yörede meyve yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması için büyük imkanlar vardır. Şu anda bu sadece çayla sınırlıdır ve bu ürün zaten Rize ekonomisinin başlıca dayanak noktası haline gelmiştir.⁵⁹

Harris raporunda bölgede üretilen meyve, kenevir, tütün ve ipek ile ilgili gözlemlerini de aktarmaktadır. Buna göre, Rize ilinde özellikle İkizdere ilçesi patates üretimine uygundur. İspir’den geçecek olan İkizdere Erzurum yolunun tamamlanmasıyla İkizdere kazasındaki patates üretimi canlanacaktır.⁶⁰ Rize vilayetinde yetiştirilen başlıca meyveler portakal, mandalina, elma ve armut olmakla birlikte üzüm, erik ve şeftali de yetiştirilmektedir. Geçen yıl Çoruh’tan Rize vilayetine devredilen Fındıklı kazasında geniş ölçekte fındık üretilir ve çoğu yurtdışına gönderilir. Bir miktar ceviz de üretilmektedir. Mandalina dona daha dayanıklı olduğundan Rize vilayetinde yavaş yavaş portakalın yerine geçmeye başlamıştır. Bol miktarda armut Trabzon’a ve hatta Erzurum’a kadar gönderilir. Pazar, elma üretiminin ana merkezidir, üretilen tıp kurutulmaya çok uygundur. Pazar’da

56 Harris, a.g.e, s.252.

57 Harris, a.g.e, s.254.

58 Rize gazetelerinde verilen portakal, mandalina gibi narenciye türü ürünlerle ilgili verilen haberler ile Harris’in verdiği bilgiler örtüşmektedir. Bkz. Rize Gazetesi, “Tabii Zenginliklerimizden Narenciyeler”, 27 Ekim 1951.

59 Harris, a.g.e, s.254.

60 Harris, a.g.e, s.259.

bu amaçla yıllar önce bir fabrika kurulmuş ve İstanbul Meyvecilik Kooperatifi tarafından yıllarca işletilmiş. Fabrikanın kapasitesi mevcut meyveden çok daha fazla olunca ve ekonomik olmayan bir teklif olduğu kanıtlanınca 1948’de kapatılmıştır. Çayeli’ndeki çay fabrikası devreye girene kadar geçici bir tedbir olarak, bu meyve kurutma fabrikası 1955’te bir çay fabrikasına dönüştürülmüştür. Tam kapasite çalıştığında sezonda 300 ton çay üretebilir.⁶¹

Bölgede yetişen bir başka ürün olan kenevir hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “*Kenevirden genellikle çeşitli kalınlıklarda büyük urgan ve sicim üretilir. Ancak, Rize’de yetiştirilen kenevirden elde edilen iplik, o kadar incedir ki, urgan ve sicim’in yanı sıra, kumaş da üretilir. İpliğin bu kadar ince olmasının sebebinin yoğun yağış ve neticesinde Rize yöresindeki bulutlu hava şartları olduğu söyleniyor, bitkinin liflerinin sertleşmesini sağlayan nişasta kolanın oluşumu için güneş ışığı gerekiyor. 1914’den çok yıllar önce, Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Rize vilayetinde 200 ton kenevir ipliği üretilmiş ve bu iplikten dokunan kumaş İmparatorluğun en uzak noktalarına ihraç edilmiş. Fakat günümüzde üretim 20 tona düşmüştür. Köy kadınlarının kumaş örmek üzere kenevir ipliği yapmaları için (elle iplik yapmak yavaş ve yorucu bir iştir) Rize’de bir fabrikanın kurulması halinde, kenevir bezi endüstrisinin yeniden canlanacağı düşünülüyor. Köylüler fabrikaya yüksek fiyatla satabileceklerinden ve Doğu Karadeniz’in kıyı vilayetlerindeki köylerde yaşayan kadınlar fabrikada üretilen iplikten bez dokuyarak kış aylarında iyi para kazanabileceklerinden, kenevir ekimi yapılan alanları arttırmaya değer buluyorlar. Bu bez daha sonra Türkiye’nin her tarafında satışa sunulabilir.*”⁶² Harris bu bilgilere ek olarak hükümetin Rize’de böyle bir fabrikanın kurulmasına olumlu baktığını ancak halihazırdaki çay geliştirme programı tamamlanana kadar bunun gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.⁶³ Rize’de kenevir üretimine ilginin olduğu açıktır. Gazetelerde yer alan haberlerde Rize’de kenevir üretimine dair bilgiler veren kurslar açılmış,⁶⁴ Kendir mahsulümü gelişimine dair halkı bilgilendiren yazılar yayınlanmıştır.⁶⁵

Rapora göre, Rize’nin iklimi dut ağacı yetiştirmeye çok uygundur ve bir mevsimde iki kez ipek kozası mahsulü almak mümkündür. İpek üretimiyle ilgilenen köylülere dut fidelerinin dağıtımına ve dikimine (bir dönüm araziye 110 ağaç) başlanmıştır. İpekböceğinin yılda iki kez verdiği mahsulle bir dönüm dut ağacından 18 kilogram ipek üretilir. Çok sayıda üretici potansiyel olarak karlı bu faaliyete rağbet göstermektedir.⁶⁶ Köylülere dut dağıtımı yapılacağı dönemin gazetelerine de yansımıştır.⁶⁷

Harris raporunda her ikisi de Pazar kazasında olmak üzere Rize vilayetinde iki tip tütün üretildiğini belirtiyor. Birincisinin güzel kokulu kıyım tütünü ve kullanımının çok ekonomik olduğunu ve Mısır’da çok sevildiğini aktarıyor. Bu tip tütün yaprağının bir kilogramından 1800-

61 Harris, a.g.e, s.260.

62 Harris, a.g.e, s.258.

63 Harris, a.g.e, s.258.

64 Rize Gazetesi, “Dr.İncekara’nın Rize kendiri hakkında gazteemize beyanati”, 08 Ağustos 1951; Rize Gazetesi, “Kenevir kursu”, 11 Ağustos 1951; Rize Gazetesi, “Karadere’de Kendircilik Kursu”, 14 Ağustos 1951; Rize Gazetesi, “Ağustos 1951’de Rize’de yapılan Kenevircilik Kursunun Özeti Hakkında Rapor”, 03 Eylül 1951.

65 Dursun Kazmaz tarafından kaleme alınan yazıda Rize kendirinin kaliteli olduğu bu nedenle konunun önemle ele alınması gerektiği; kursların gerekli olduğu ancak bir an evvel fabrika açma işinin halledilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Rize Gazetesi, “Kendir mahsulü nasıl gelişir”, 20 Eylül 1951.

66 Harris, a.g.e, s.258.

67 Zümrüt Rize, “Dut tohumu dağıtılacak”, 05 Nisan 1952.

2000 sigara yapılabileceğini belirten Harris, Pazar bölgesinde üretilen diğer tip tütünün sadece purolar için uygun olduğunu ancak bu tip için gerek Türkiye’de gerekse ihracatta talebin sınırlı kaldığını bu nedenle çok sınırlı miktarda üretildiğini söylemektedir. Bu iki tütün çeşidinin birbirleriyle çapraz tozlaşması ve çok yakın yetiştikleri yerlerde çabucak bozulmaları nedeniyle tütün tekelinin belirli bir alanda sadece birinin yetiştirileceğine dair talimat yayınlamasıyla kıyım kokulu tütünün her yerde büyük rağbet gördüğünü; puro tütününün ise hem Türkiye’de hem de yurtdışında çok zor satılabildiğinden, Pazar kazasındaki tütün yetiştirme alanları boyunca birinci tip tütünün giderek ikincisinin yerini aldığını ifade etmektedir.⁶⁸

Sonuç

Elçilik raporları yabancıların gözüyle Türkiye hakkındaki izlenimleri içermesi bakımından hiç şüphesiz değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Elbette bu raporların taraflı olmaları mümkündür ancak dışarıdan bakan bir gözün zaman zaman içinde bulunan durumları daha doğru tespit edip değerlendirmesinin de mümkün olduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan Vorley Harris’in Trabzon konsolosluğu döneminde yapmış olduğu seyahatler ve bunlara dair izlenimleri kıymetli bilgiler içermektedir. Harris’in raporlarında yer alan bilgiler değerlendirildiğinde kendisinin bölgeye dair taraflı bir tutum içinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bölge halkıyla kişisel ilişkilerini geliştirmiş olduğu, sevilen bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Gezilerinde öncelikle resmi kurumları ziyaret etmekle başlayan Harris, bu kurumların yetkilileri ile sohbetleri sırasında bilgiler edinmiş ve bunları merkeze yazdığı raporlarında aktarmıştır. Rize’ye yaptığı ziyaretlerde bölgenin sorunlarına ilişkin bilgiler edinmiş ve bunların çözüm yollarına dair fikirlerini de raporlarına yansıtmıştır. Bu raporlardan anlaşıldığı üzere bölgenin en önemli sorunu yol meselesidir. Uzunca yıllar yol yoksunluğu nedeniyle çekilen sıkıntılar bölge halkını muzdarip etmiştir. Deniz ulaşımı cumhuriyetin ilk yıllarından beri Rize’de tek ulaşım yolu gibi görünmekle birlikte 1950’li yıllarda karayolları yapımının artmasıyla beraber bu niteliğini kaybettiği görülmektedir. Raporlara yansıyan en mühim konulardan biri de liman yapımı meselesi olmuştur. Bir başka sorun ise bölgenin geçim kaynağı durumunda olan çay ile ilgili konulardır. Çayın verimi, miktarı ve fiyatı gibi hususlar bölgede üzerinde konuşulan en önemli meseleler halindedir. Bölgenin çaydan başka narenciye türü ürünleri de yetiştirdiği ancak bunları yeterli derecede pazarlarda değerlendiremediği anlaşılmaktadır. Rize’nin eğitim durumu da raporlarda yer almıştır. Yeni açılan okullardan ve öğrenci sayısından bahsedilen raporlarda eğitim-öğretim seviyelerinin yeterli olmadığı ancak yine de bu alanda daimi bir çaba içinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca raporda verilen bilgiler dönemin yerel basınıyla örtüşmektedir.

Kaynakça

National Archives, Foreign Office, AIR 79/2754/318369.

Harris, Christopher, *The Reports of the Last British Consul in Trabzon, 1949-1956*, the Isis Press&Gorgias Press, Istanbul, 2010.

<http://trabzonvakfi.org.tr/trabzon/cgibin/t?parm1%3DARAT%26parm2=201510>, 20.06.2020.

Lord Kinross, *Kutsal Anadolu Toprakları*, Nokta Kitap, İstanbul, 2003.

Macaulay, Rose, *İngiliz Misyonerler Karadeniz’de*, Çev.Billur Tiğrek, Tüzm zamanlar Yay., İstanbul, 1995.

Yalçınkaya, Alaaddin, “Trabzon’daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris’in Raporlarına Göre 1952 Yılında Giresun”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Ankara, 2009.

Yalçınkaya, Alaaddin, “Trabzon’daki Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris’in Raporlarına Göre 1952 Yılında Gümüşhane”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Bildirileri 25-28 Mayıs 2010)*, Ed. B.Nazır-K.Saylan, Gümüşhane, 2016.

Rize Gazetesi, “Kültür Bakımından Önemli Bir Yokluk”, 15 Şubat 1936.

Rize Gazetesi, “Çocuklarımızın Sağlığı”, 14 Aralık 1950.

Rize Gazetesi, “Rize İskelesi Nerede İnşa Edilmeli”, 05 Mayıs 1951.

Rize Gazetesi, “Rize İskelesi”, 03 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Lord Kinross Şehrimizde”, 07 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Mr.Lord Kinross’un Türkiye Hakkındaki İntibaları”, 08 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Dr.İncekara’nın Rize kendiri hakkında gazteemize beyanattı”, 08 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Kenevir kursu”, 11 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “İskele nerede yapılmalı?”, 13 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Karadere’de Kendircilik Kursu”, 14 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Lise açılıyor”, 28 Ağustos 1951.

Rize Gazetesi, “Ağustos 1951’de Rize’de yapılan Kenevircilik Kursunun Özeti Hakkında Rapor”, 03 Eylül 1951.

Rize Gazetesi, “Kendir mahsulü nasıl gelişir”, 20 Eylül 1951.

Rize Gazetesi, “Hindistan Büyükelçisi C.S. Tha Rize’de”, 23 Eylül 1951.

Rize Gazetesi, “Rize-İspir Yolunda Çalışmalar”, 24 Eylül 1951.

Rize Gazetesi, “Lise dün, merasimle açıldı”, 25 Eylül 1951.

Rize Gazetesi, “Rize-İspir Yolu”, 26 Ekim 1951.

Rize Gazetesi, “Tabii Zenginliklerimizden Narenciyeler”, 27 Ekim 1951.

- Rize Gazetesi, “Rize-İspir yolu 75. Kilometreye vardı”, 22 Kasım 1951.
Rize Gazetesi, “Güneyceliler bayram yapıyor”, 30 Kasım 1951.
Rize Gazetesi, “Yolcu salonu yapılmalıdır”, 06 Aralık 1950.
Rizenin Sesi, “İskelemiz inşaatı niçin durdu?”, 30 Haziran 1954.
Rizenin Sesi, “Sönen Rize limanına ağlayanlar”, 16 Temmuz 1954.
Zümrüt Rize, “İskele nerede olmalı”, 03 Eylül 1951.
Zümrüt Rize, “Dut tohumu dağıtılacak”, 05 Nisan 1952.
Zümrüt Rize, “Yolcu Salonu meselesi”, 05 Mayıs 1952.
Zümrüt Rize, “İskele inşaatı”, 08 Mayıs 1952.
Zümrüt Rize, “Lise binası inşaatı”, 28 Haziran 1952.
Zümrüt Rize, “Sanat Enstitüsü ve Kız Sanat Ortaokulunun yılsonu sergisi”, 29 Haziran 1952.
Zümrüt Rize, “Rizenin limanı yapılacak mı”, 29 Temmuz 1952.
Zümrüt Rize, “Rizenin liman ihtiyacı”, 04 Ağustos 1952.
Zümrüt Rize, “Çay diyarında Çay yok”, 10 Aralık 1952.
Zümrüt Rize, “Çay ithal serbest bırakılmamalı”, 12 Aralık 1952.